

KRZYSZTOF KWIATKOWSKI*

MUTUAL RELATIONSHIP BETWEEN
THE METAMORPHOSIS OF SOCIAL TIES
AND THE REDEVELOPMENT OF URBAN SPACES.
SELECTED EUROPEAN EXAMPLES

WZAJEMNE RELACJE MIĘDZY METAMORFOZĄ WIĘZI
SPOŁECZNYCH I PRZEBUDOWĄ
PRZESTRZENI URBANISTYCZNYCH.
WYBRANE PRZYKŁADY EUROPEJSKIE

Abstract

Traditional system of social ties and communities, based to a major extent on the classic dichotomy of *Gemeinschaft/Gesellschaft* succumbs to the process of debilitation, even atrophy. Modern social networks are undergoing a metamorphosis towards the system of “weak ties”, the term coined by Mark Granovetter. Those ties, despite their name, are very effective. Changes in the social sphere are dynamically connected with the process of redevelopment of urban spaces. The spaces evolve towards creation of residential complexes that enable an unlimited choice of living scenarios and lifestyles (*Homo eligens* [choosing agent] architecture). The trend towards pluralism is connected with the tendencies to create multicultural spaces, that evolve in the direction of becoming transnational.

Keywords: social ties, urban space, revitalization, pluralism of architectural form

Streszczenie

Tradycyjny system więzi i wspólnot społecznych oparty w dużej mierze na klasycznej dychotomii *Gemeinschaft/Gesellschaft* ulega procesom osłabienia, a wręcz postępującej atrofii. Współczesne powiązania społeczne przechodzą metamorfozę w kierunku systemu „słabych więzi”, którego istnienie ujawnił Mark Granovetter. Więzi te, wbrew swojej nazwie są bardzo skuteczne. Z przemianami w sferze społecznej w sposób dynamiczny powiązane są procesy przebudowy przestrzeni urbanistycznych. Przestrzenie ewoluują w kierunku kreacji przestrzeni zespołów mieszkaniowych umożliwiających nieograniczony wybór scenariuszy i stylów życiowych (architektura *Homo eligens* – człowieka wybierającego). Ów trend ku pluralizmowi łączy się z tendencjami do tworzenia przestrzeni wielokulturowych, ewoluujących w stronę przestrzeni transnarodowych.

Słowa kluczowe: więzi społeczne, przestrzeń urbanistyczna, rewitalizacja, pluralizm form architektonicznych

* Ph.D. Arch. Krzysztof Kwiatkowski, Institute of Urban Planning, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction. From the *Gemeinschaft-Gesellschaft* dichotomy to Mark Granovetter's "weak ties"

The modern age is the witness of the collapse of traditional social structures and negative attitude towards formation of communities, territorial communities included. Degeneration of natural territorial ties is accompanied by the end, and sometimes even embarrassment of the concept of "artificial" creation of communities. The road to creation of communities and ties through social engineering on a macro- or mezzo- scale is attempted to be replaced by means which could be described as social micro-engineering. In contrast with macro-engineering, social engineering on a micro scale is based on grass-roots self-organization. One can risk the statement that to a certain extent the traditional arrangement of complimentary systems of social ties and communities, based on the *Gemeinschaft-Gesellschaft* dichotomy described by Ferdinand Tönnies, is being replaced by the system of "weak social ties", defined by Mark Granovetter. The meaning and effectiveness of this system is highlighted by Richard Florida in his famous work *The rise of the creative class*. The famous sociologist writes: "The key reason that weak ties are so important is that we can manage so many more of them. Strong ties, by their nature, consume much more of our time and energy. Weak ties require less investment, and we can use them more opportunistically" [5]. Later on, he states that: "Weak ties are critical to the creative environment of a city or region because they allow for rapid entry of new people and rapid absorption of new ideas. To cut the long story short: weak ties are of crucial importance when creativity is taken into consideration" [5].

Table 1

Ties and communities created by "social micro-engineering"

"Concentrated" ties and communities	"Thinned" ties and communities
Quantitative narrowing To a category of people that is low in numbers, who are interested in a life in a social community with strong ties	Temporal narrowing
Type of social ties: usually strong	Type of social ties: weak
Communities of individuals who prefer the shared life	Communities of ephemeral meetings
Example: co-housing communities	Examples: 1) works of the Project for Public Spaces foundation – reinvention of places – <i>placemaking</i> – creation of authentic public space; 2) creation of the space of residential complexes, that allow unlimited choice of living scenarios and lifestyles (<i>Homo eligens</i> (choosing agent) architecture
Social self-organization	Social self-organization

Two ways of creating communities and territorial ties emerge on the basis of social micro-engineering. The first ones, with a relatively short range – are the communities of people who want to lead a shared life. The second one is based on the creation of space which allows for establishing short-lasting, ephemeral ties, that could be called extended meetings,

An example of communities of the first type are the co-housing communities, consisting of people who enjoy a communal lifestyle – eating, celebrating, gardening together etc. Those people meet before the construction of a residential complex, and already at this stage they begin to form a social group of a kind. The co-housing movement was created in Denmark at the end of the 1960s – during the revolution of counterculture. Its founder is considered to be the architect Jan Gudmand-Høyer.

Exemplification of ties and communities of meetings is the movement inspired by the Project for Public Spaces Foundation. It strives to reinvent places – their evaluation and creation of authentic public space. A second example is the creation of residential complexes that allow unlimited choice of living scenarios and lifestyles (the *Homo eligens* [choosing agent] architecture).

The common feature of the two directions is the strive for reorganization and a characteristic reduction of goals, which should result in higher effectiveness.

**2. Estates of co-housing communities. *Bofællesskaber – living communities.*
Shaping neighbouring units on the basis of self-organization.
Ibsgaarden community in Roskilde, Denmark**

Co-housing estates are built according to individual principles. There is, however, a general canon of principles regarding their design and functioning. In general, it presents itself as such:

1. The centre of the estate is “the community house”. It constitutes a space for maintaining active social contacts and management of the estate.
2. The rule of balance of privacy and community, and the freedom of participation in shared enterprises and using the community’s appliances. Individual houses are equipped with kitchens, but there is a possibility of preparing and eating the meals together – for the ones who take pleasure in it. It is similar with other types of activities, such as sport and meetings.
3. The rule of openness. The estates are open in character, they are not surrounded by a fence of any kind. They are an antithesis of gated communities – guarded estates.
4. The rule of self-organization. The complexes usually emerge as a result of grassroots initiatives, a social self-organization of sort.
5. The rule of participation in designing and constructing the estate, and later in their governing, and the resulting rule of individualization of estates.
6. The rule of integration and mixing of different social groups – the so-called mixofilia (term coined by Z. Bauman).
7. The optimal size of a community is between 12 and 36 housing units. Bigger and smaller communities can function, but require special conditions. Communities of over 36 units work exceptionally well in suburban and rural areas.
8. The architectural mechanism that crystallizes the ties are small public spaces of walkways, covered with glass roofs.

An example of intentional co-housing is the Ibsgaarden estate in Roskilde. It comprises 21 apartments in detached houses and in a building that surrounds a rectangular yard. It was built between 1982 and 1983. In the process of construction, the rule of space gradation was employed: from regularly outlined spaces (that are artificial) to less rigorously shaped spaces (connected with nature and greenery). The places and spatial relations that encourage social interaction are: the community house, the inside of the yard (a small square), and the location of the remaining detached houses – proximity and concentration around small, irregular yards, a green sports field.

Co-housing estates are built in Denmark, Sweden, Canada, USA and even Japan. However, the movement has a limited scope and is a niche one. In newer estates, the residential units are grouped around public spaces – walkways covered by glass roofs (Jystrup, Jernstøberiet – Roskilde and other).

3. The *Homo eligens* (choosing agent) architecture as a tool for crystallization of weak social ties. IJburg in Amsterdam, Almere, Ørestad in Copenhagen, Hafencity in Hamburg

The *Homo eligens*¹ (choosing agent) architecture can be defined as the architecture of free choice of location and lifestyle regardless of possessed financial means. This architecture allows the levelling out of conditions of life through diversity and blending. I think it is an effective alternative in view of the failure of the mission to implement the ideas of egalitarianism through architecture of early modernism.

Architecture with a pluralist expression is cultivated in the Netherlands. This tendency arises, among others, from the spirit of tolerance deeply rooted in the tradition of the country. One of many examples of pluralist architecture and urban planning is the district, or satellite city of Amsterdam – IJburg. It was created on the area of artificial islands joint together with artificially created land. The linear outline of IJburg concentrates around the tram line (that leads to the main railway station in the centre of Amsterdam) and a dual carriageway. Original, albeit controversial solution is leaving only one lane in both directions. On the both sides of the road, wide cycling routes and pavements for pedestrians are placed.

Masterplan of IJburg is a rigorous orthogonal net of urban quarters of equal length – 175 m and different width, which ranges between 90 to 70 m. Quarters are intertwined with green areas and navigable canals, which, in the Netherlands, are traditionally used by the inhabitants. In each residential quarter, integration of housing, service and administrative function is provided. The height of the building reaches from 10 to 24 m. On the ground floor height of storey is 3,5 m, on higher storeys – 2,9 m. Car parks are either underground or multi-storey on ground level.

As part of this rigorous grillage residential houses were designed in varying forms, according to the established Dutch methodology. The buildings are maintained in established dimensions and purist aesthetics with individually designed details and varied textures.

In the second example, that is Almere, on the scale of the whole city, an attempt was made to verify principles usually limited to an urban complex or a district. Those principles include pluralism of architectural form and urban shapes, that allow the choice of living scenarios and lifestyles. In the further perspective pluralism of forms should help to level out the varying social status of the inhabitants.

Almere is a city designed and built from scratch (construction works began in 1976). Many renowned architects took part in creating the city and its substance: OMA and Rem Koolhaas, Christian de Portzamparc (centre), and even the famous SANAA studio (the Almera theatre). The city is considered a great experiment in terms of sociology and urban planning.

Results of this experiment are variously assessed. Negative criticism includes reservations towards the rescaling of residential house and the shape of the city Centre, designed by Christian de Portzamparc – it resembles a typical shopping centre – and, finally, the impression of chaos of sort in terms of form.

Ørestad is a district, or rather a “small city”, a part of Copenhagen. Its outline was designed as linear, concentrated around the overhead line of the underground and a dual carriageway – there is one

¹ The notion of *Homo eligens*, the choosing agent, was taken from the works of sociologist, professor Andrzej Siciński. Siciński described the concept in detail (but not in the context of architecture), among others in the article *Typologia homo eligens (Typology of Homo eligens)* [in:] A. Siciński (red.) *Style życia w miastach polskich (progu kryzysu), (Lifestyles in Polish cities[on the threshold of crisis])*, Ossolineum, Warsaw–Wrocław 1988.

lane in both directions. On both sides of the carriageway, wide cycling routes, as well as pavements for pedestrians were introduced. The main axis of the district is the Ørestad Boulevard. Inconveniences in public transport are minimal: the modern underground line is very quiet, and the road traffic is not very problematic, thanks to low speed maintained by careful drivers (although this is partly forced by executed limits).

The linear urban structure facilitates quick access to green areas by pedestrians and by users of exquisite track transportation that leads to distant parts of the district and the Centre of Copenhagen. The structure was filled with public spaces with numerous natural elements – canals and ponds. In some of the ponds, elements of fauna were introduced in the form of ducks.

The new district of Hamburg – Hafencity, was created as a typical waterfront. It borders with Speicherstadt (the city of granaries), which is partly included in it. It stretches around two water pools, to which lead the Magellan Terraces and the Marco Polo Terraces.

The district proved to be a huge success. The part of the city that emerged is very vibrant with authentic social life. However, the construction of Elbphilharmonie – the Philharmonic of the Elbe (authored by Herzog and de Meuron), whose costs increased considerably during the construction works, proved to be difficult.

4. Problems of creating spaces for multicultural communities.

Superkilen Park in Copenhagen, revitalization of the Bijlmermeer estate in Amsterdam

Superkilen Park (in English: “superwedge”) in Copenhagen is in reality a complex of three squares that constitute a public space for a multicultural community of immigrants that inhabits the revitalized district of Nørrebro. It consists of three (connected with one another) parts: “The Green Park”, a square filled with greenery and the colour green, which is the ecological space for leisure, “The Black Market” and “The Red Square”, that are in fact public squares. They were designed by the famous BIG – Bjarke Ingels Group, together with Superflex and Topotek 1 studios. The two latter parts were designed as a space for pop culture gadgets on an urban scale. Almost 100 gadgets, that come from different countries (among others, a fountain from Morocco, road sign from Moscow, a bar sign from the USA, an octopus from Japan, and even a manhole cover from Gdańsk) create the space of artifacts – non-human actors (using the term coined by Latour), whose presence intertwines with the presence of equally varied and mixed human actors. 57 ethnic groups participated in the process of choosing the elements of the park. Thus created carnivalesque meta-narration should serve as a factor that integrates different ethnic groups. The surface of the “Black Market” was painted over with white meandering lines, that imply movement. They can be interpreted as a metaphor of Castells’ “space of flows”. The space of the square can be treated as exemplification of the third space theory, authored by Edward W. Soja, American geographer and urbanist. The theory defines this third space as a place, in which are simultaneously present real and imagined regions, a superposition of those two worlds. Soja also uses the term *Real-and-imagined places*. Doris Bachmann-Medick in her book “Cultural Turns” describes them in this manner: “*Real-and-imagined places* are conceptualized as spaces that are at the same time material and symbolic, real and constructed, and present in concrete spatially-oriented actions as well as in images” [2].

The weak side in the concept of space in the Superkilen squares is, in my opinion, a little superficial treatment of the idea of multicultural patchwork. I think that choosing gadgets more thoroughly and as representative of each culture, and treating them more like quotations from a given culture could crystallize the identity of the square and the whole district more effectively. Another disadvantage is the shoddy, for Dutch standards, quality of certain elements of the square, especially its “red” part.

The second example of space for multicultural communities is the Bijlmermeer estate in Amsterdam, for the last few years in the process of revitalization. The estate was designed in 1962 by the team led by Siegfried Nassuth. It was built during the years 1966–1975. It consisted of tall blocks of flats, that together created an outline shaped in the form of a honeycomb. 13 building complexes were built, comprising 13 thousand flats. The concept of the estate proved to be an urban-planning disaster. The number of uninhabited flats was around 25%, and the yearly rotation of inhabitants reached 50%. A substantial increase of criminal activity in the area was registered and the whole estate was dubbed a slum.

In the 1980s, first attempt to heal the situation on the estate took place. Architectural intervention comprised the following actions: dividing the apartments into smaller, more varied ones; revitalization of public space; closing parts of the multi-storey car parks, which proved to be places where criminal activity flourished; installing CCTV; employing security guards. All those activities proved insufficient and ineffective. The estate continued to become deserted and was still dangerous.

In the 1990s, there was a change in approach. First of all, impact was laid on social problems – inclusion of inhabitants (ca. 30 thousand) into the designs to change the structure of the estate on a large scale. A special unit was created to coordinate the process – Bureau of the Project of Renovation of Bijlmermeer – Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer. Funds from the European Union constituted the major part of the 56 million Euros that were invested. The bureau began cooperation with the local self-governing body and youth organizations. Aim of the renovation process was thus formulated: creating new jobs for the inhabitants of the estate, creating new places, that would enliven social, cultural and religious life (a mosque was built), creation of spaces that allow to create business enterprises.

Architectural intervention encompassed a substantially wider scope: demolition of over 50% of the buildings and replacing them with low-rise and terraced buildings; gradual elimination of the honeycomb element in the structure of the estate; improvement in public transport in terms of communication with the centre of Amsterdam; introduction of greenery in form of public parks and natural parks; demolition of 9 multi-storey car parks due to their reputation in terms of criminal activity. The remaining fragments of the original segments based on the honeycomb structure were rebuilt and supplemented with new, external lift windows, banisters; the woodwork in windows and doors was replaced etc. On one of the walls, a giant mural depicting African art was painted.

The second stage of revitalization of the Bijlmermeer estate proved successful. However, it has been highlighted that the decisive role in process was played by the demolition of the better part of the estate. The location of the mosque directly next to the metro overpass is regarded as controversial and hypocritical because of its apparent marginalization of a religion.

5. An attempt at conclusion. Possible application in Polish environment

The described tendencies and examples can help to specify particular conclusions for the Polish conditions:

1. The pluralism of form and shapes becomes the tool for crystallizing social ties. It mirrors individualism in architecture. There is a new tendency to design buildings that are (intentionally) individual and unique, which I propose to call buildings – phenomena, e.g. designed by Bjarke Ingels Group (8 Tallet in Ørestad), MVRDV (Randpark etc.).
2. The condition of pluralism in architectural expression of such wide spectrum should be the introduction (on a large scale) of the masterplan planning method, according to which particular buildings are designed by particular design studios. Thanks to it, a substantial diversity of urban complexes is achieved (Ørestad in Copenhagen, Hafencity – Hamburg, revitalization of Bijlmermeer in Amsterdam).

3. The factor that disciplines pluralism and protects against spatial chaos is employment of rigorous urban plans. Quarter plans are popular, e.g. in IJburg, the rigorous grillage of quarters – 175 m lengthwise and 70–90 m crosswise. The quarter structure is sometimes associated with the renaissance of linear layout on a limited scale: IJburg (Amsterdam), Ørestad (Copenhagen). In both of those districts, the structure concentrates around the axis of a track transport line (tram in IJburg, overhead underground line in Ørestad) and a dual carriageway. Width of the road in both directions was reduced to one lane (only with additional lanes in junctions). This situation is possible thanks to sustainable urban transport – e.g. extremely popular cycling routes in the Netherlands and Scandinavian countries. In the majority of Dutch and Scandinavian cities parking is chargeable in the whole city area. In Polish conditions introducing a policy of one lane would be controversial.
4. The second basic type of space that aids crystallization of social ties are public spaces, among them the ones connected with multicultural communities. The examples are: newly shaped and revitalized Bijlmermeer housing estate in Amsterdam, the Superkilen complex of squares in Copenhagen and the Christiania public space in Copenhagen.
5. The spaces that crystallize social ties are various shared areas inside buildings. The examples are: terraces in the Randpark housing estate, “megawindows” in the Ørestad complexes, “paths and mountain passageways” and stairs in the 8 Tallet building in Ørestad in Copenhagen, and the adjacent green areas and playgrounds, etc. In Ørestad “urban furniture” was introduced as an element of integration of space – the furniture are chairs and tables with the name of the city on them.
6. Effective revitalization of big, degraded modernist housing estate almost always requires demolition of a large part of them. It is almost impossible to carry out effective revitalization without using invasive means. Demolition on a large scale was carried out in the visited Bijlmermeer (Amsterdam), and in the German Leidenfelde and, most importantly, in Pruitt St. Igoe in St Louis, USA.
7. Degradation of housing estates is usually connected with criminal activity. Revitalization is one of the tools to fight it. The examples are Bijlmermeer in Amsterdam, Christiania, Superkilen square in Copenhagen. The example of Christiania as a “safety valve”, Bijlmermeer – reduction of the size of the estate and the disassembly of the rigid and bizarre urban layout of a honeycomb. Thanks to revitalization, the Superkilen square became: 1. A space for social expression 2. A space for identity.
8. The problem of art. in urban context. In the space of the revitalized Superkilen park in Copenhagen a variety of artifacts was proposed on an urban scale. Those artifacts should represent the cultures of the immigrants who live nearby. Unfortunately, the project has bent towards an inclination for gadgets. The poetics of street art emerged. The Superkilen square in Copenhagen is an example of an insufficiently exploited potential of art. The failure was due, to a certain extent, to the fact that for Dutch standards, the quality of construction is fairly low. Despite those reservations, the Superkilen park can be an inspiration for similar undertakings in our country.

1. Wstęp. Od dychotomii *Gemeinschaft-Gesellschaft* do słabych więzi Marka Granovettera

Współczesna epoka jest czasem rozpadu tradycyjnych struktur społecznych i negatywnego stosunku do tworzenia wspólnot, w tym wspólnot terytorialnych. Zanikowi naturalnych więzi terytorialnych towarzyszy kres, a czasem i również kompromitacja koncepcji sztucznej kreacji wspólnot. Drogę kształtowania wspólnot i więzi przez inżynierię społeczną w skali makro czy mezo próbuje się zastąpić metodami, które można określić jako mikroinżynierię społeczną. W przeciwieństwie do inżynierii społecznej w skali makro, inżynieria społeczna w skali mikro opiera się na oddolnej samoorganizacji. Można zaryzykować stwierdzenie, że do pewnego stopnia tradycyjny układ komplementarnych systemów więzi i wspólnot społecznych oparty na określonej przez Ferdinanda Tönniesa dychotomii *Gemeinschaft-Gesellschaft* zastąpiony zostaje przez zdefiniowany przez Marka Granovettera system słabych więzi społecznych. Znaczenie i skuteczność tego systemu podkreśla Richard Florida w swoim słynnym dziele: *Narodziny klasy kreatywnej*. Píše znany socjolog: „Powód, dla którego słabe więzi są tak bardzo istotne, jest całkiem prosty: jesteśmy w stanie równocześnie być stroną bardzo wielu relacji opartych na słabych więziach – może być ich znacznie więcej niż tych opartych na więziach silnych. Silne więzi z samej swej natury wymagają od nas zdecydowanie większych nakładów czasu i energii. Słabe natomiast wymagają znacznie mniejszych inwestycji i możemy po nie sięgać wtedy, kiedy są nam potrzebne” [5]. I dalej stwierdza: „Właśnie dlatego więzi słabe są tak ważne dla rozwoju kreatywnego ekosystemu miasta czy regionu; pozwalają one bowiem na szybkie i płynne wejście do obiegu nowych ludzi i nowych idei, które w takim środowisku mogą być łatwo przyswajane. Mówiąc krótko: słabe więzi są absolutnie kluczowe z punktu widzenia kreatywności” [5].

Tabela 1

Więzi i wspólnoty kreowane przez mikroinżynierię społeczną

Więzi i wspólnoty „skoncentrowane”	Więzi i wspólnoty „rozrzedzone”
Zawężenie ilościowe, do małej liczebnie kategorii ludzi zainteresowanych życiem we wspólnocie społecznej o silnej więzi	zawężenie czasowe
Typ więzi społecznych: na ogół silne	typ więzi społecznych: słabe
Wspólnoty jednostek preferujących styl wspólnego życia	wspólnoty efemerycznych spotkań
Przykład: wspólnoty <i>co-housing</i>	przykłady: 1) działania fundacji Project for Public Spaces – przetwarzanie miejsc – <i>placemaking</i> kreacja autentycznych przestrzeni publicznych; 2) kreacja przestrzeni zespołów mieszkaniowych umożliwiających nieograniczony wybór scenariuszy i stylów życiowych (architektura <i>Homo eligens</i> – człowieka wybierającego)
Samoorganizacja społeczna	samoorganizacja społeczna

Wyłaniają się dwie drogi tworzenia wspólnot i więzi terytorialnych powstających na zasadzie mikroinżynierii społecznej. Pierwsza, o stosunkowo małym zasięgu – są wspólnoty ludzi pragnących prowadzić wspólne życie. Druga polega na kreacji przestrzeni umożliwiających nawiązywanie krótkotrwałych, efemerycznych więzi, czegoś w rodzaju poszerzonych spotkań.

Przykładem wspólnot pierwszego typu są wspólnoty *co-housing*, złożone z ludzi lubiących wspólnotowy styl życia, wspólne obiady, imieniny, uprawianie ogrodów itd. Osoby te poznają się jeszcze przed rozpoczęciem budowy zespołu mieszkaniowego i już na tym etapie zaczynają tworzyć swego rodzaju grupę społeczną. Ruch *co-housing* powstał w Danii pod koniec lat 60. na fali rewolucji kontrkultury. Za jego twórcę uważa się architekta Jana Gudmanga-Høyera.

Egzemplifikacją więzi i wspólnot spotkań jest ruch inspirowany przez fundację Project for Public Spaces. Dąży ona do przetwarzania miejsc – ich ewaluacji i kreacji autentycznych przestrzeni publicznych. Drugim przykładem jest kreacja przestrzeni zespołów mieszkaniowych umożliwiających nieograniczony wybór scenariuszy i stylów życiowych (architektura *Homo eligens* – człowieka wybierającego).

Cechą wspólną obu kierunków jest dążenie do samoorganizacji i swoista redukcja celów, która ma gwarantować większą skuteczność.

2. Osiedla wspólnot *co-housing*. *Bofaellesskaber* – żyjące wspólnoty. Kształtowanie jednostek sąsiedzkich na zasadzie samoorganizacji. Wspólnota Ibsgaarden w Roskilde, Dania

Osiedla *co-housing* wznoszone są według indywidualnych założeń. Istnieje jednak ogólny kanon zasad ich projektowania i funkcjonowania. W ogólnym skrócie przedstawia się on następująco:

1. Centrum osiedla jest „dom wspólnotowy”. Stanowi on przestrzeń służącą aktywnemu utrzymywaniu kontaktów i zarządzaniu osiedlem.
2. Zasada równowagi prywatności i wspólnoty oraz dobrowolności uczestniczenia we wspólnych przedsięwzięciach i korzystania z urządzeń wspólnotowych. Poszczególne domy wyposażone są w kuchnie, ale stwarza się możliwość wspólnego gotowania i wspólnego jedzenia posiłków – dla tych, którzy to lubią. Podobnie jest z innymi typami aktywności jak sport, wspólne zebrania.
3. Zasada otwartości. Osiedla mają charakter otwarty, nie są w jakikolwiek sposób ogradzane. Są przeciwieństwem *gated communities* – osiedli strzeżonych.
4. Zasada samoorganizacji. Zespoły powstają najczęściej w wyniku inicjatyw oddolnych, swego rodzaju samoorganizacji społecznej.
5. Zasada partycypacji przy projektowaniu i wznoszeniu osiedli, a później przy ich zarządzaniu i wynikająca z niej zasada indywidualizacji osiedli.
6. Zasada integracji i mieszania różnych form i grup społecznych – miksofilia (określenie wg Z. Baumana).
7. Optymalna wielkość wspólnoty wynosi od 12 do 36 jednostek mieszkalnych. Większe lub mniejsze wspólnoty mogą działać, ale potrzebują specjalnych warunków. Wspólnoty powyżej 36 mieszkań sprawdzają się dobrze w obszarach podmiejskich lub wiejskich.
8. Mechanizmem architektonicznym krystalizującym więzi okazały się małe przestrzenie publiczne pieszych uliczek – przekryte szklanymi dachami.

Przykładem osiedla *co-housing* jest osiedle Ibsgaarden w Roskilde. Liczy 21 mieszkań w domkach jednorodzinnych i w zabudowie wokół prostokątnego dziedzińca. Powstało w latach 1982–1983. W jego budowie zastosowano zasadę gradacji przestrzeni: od przestrzeni ukształtowanych w sposób regularny (zarazem sztucznych) do przestrzeni ukształtowanych bardziej swobodnie (związanych z zielenią i naturą). Przestrzeniami i relacjami przestrzennymi sprzyjającymi kontaktom są: dom wspólnotowy, wewnątrz obudowanego dziedzińca (mały rynek), wzajemne usytuowanie pozostałych domów jednorodzinnych – bliskość i skupienie wokół małych nieregularnych podwórek, zielona łąka sportowa.

Osiedla wspólnot wznoszone są w Danii, Szwecji, Kanadzie, USA, a nawet w Japonii. Niemniej jednak ruch jest ograniczony pod względem liczbowym i ma charakter niszowy. W nowszych osiedlach mieszkania zgrupowane są wokół przestrzeni publicznych – uliczek przekrytych szkłem (Jystrup, Jernstøberiet – Roskilde i in.).

3. Architektura *Homo eligens* (człowieka wybierającego) jako narzędzie krystalizacji słabych więzi społecznych. IJburg w Amsterdamie, Almere, Ørestad w Kopenhadze, Hafencity w Hamburgu

Architekturę *Homo eligens*¹ – człowieka wybierającego można określić jako architekturę swobodnego wyboru lokalizacji, stylu życia niezależnie od posiadanych środków finansowych. Architektura taka umożliwia wyrównywanie warunków życia poprzez swoje zróżnicowanie i przemieszanie. Sądzę, że jest ona skuteczną alternatywą wobec niepowodzenia misji realizacji ideałów egalitaryzmu przez architekturę wczesnego modernizmu.

Architektura o pluralistycznym wyrazie kultywowana jest w Holandii. Tendencja ta wynika m.in. z tradycji tolerancji głęboko zakorzenionej w tradycji tego kraju. Jednym z wielu przykładów urbanistyki i architektury pluralizmu jest dzielnica, a właściwie miasto satelitarne Amsterdamu – IJburg. Wzniesiono je na terenie wysp połączonych i scalonych w jednolity obszar sztucznie utworzonym łądem. Układ liniarny IJburga zorganizowany jest wokół linii tramwajowej (prowadzącej do głównego dworca kolejowego w śródmieściu Amsterdamu) i dwujezdniowej drogi kołowej. Oryginalnym, aczkolwiek kontrowersyjnym rozwiązaniem jest zastosowanie jedynie jednego pasa ruchu na obydwóch jezdniach. Po obu stronach arterii rozmieszczono szerokie drogi rowerowe i chodniki dla pieszych.

Masterplan IJburga przewiduje plan w formie rygorystycznej ortogonalnej siatki kwartałów miejskich o jednakowej długości – 175,00 m i różnej szerokości. Szerokość ta wynosi od 90 do 70 m. Kwartały przeplacone są terenami zielonymi oraz żeglownymi kanałami, z których tradycyjnie, jak wszędzie w Holandii korzystają mieszkańcy. W każdym kwartale mieszkalnym przewidziano integrację funkcji mieszkaniowej, usługowej i administracyjnej. Wysokość budynków od 10 do 24 m. W parterach wysokość kondygnacji wynosi 3,5 m, na wyższych kondygnacjach 2,9 m. Parkingi rozwiązano jako podziemne lub jako parkingi naziemne wielokondygnacyjne.

W ramach owego rygorystycznego rusztu zaprojektowano, zgodnie z przyjętą w Holandii metodologią, budynki mieszkalne o zróżnicowanych formach. Budynki utrzymane są w ustalonym gabarycie i purystycznej estetyce z indywidualnie zaprojektowanym detalem oraz zróżnicowanymi fakturami.

W drugim z przytoczonych przykładów w Almere w skali miasta podjęto próbę weryfikacji założeń zazwyczaj ograniczonych do zespołu urbanistycznego bądź dzielnicy. Założenia te obejmują pluralizm form architektonicznych i uformowań urbanistycznych umożliwiających wybór stylu i scenariuszy życiowych. W dalszej perspektywie pluralizm form ma umożliwiać względne wyrównywanie pozycji społecznych.

Almere jest miastem zaprojektowanym i zbudowanym od podstaw (budowę rozpoczęto w 1976 roku). W projektowaniu miasta i jego substancji wzięło udział wielu sławnych architektów: OMA z Remem Koolhaasem, Christianem de Portzamparc'em (centrum), a nawet słynną pracownią SANAA (teatr w Almere). Miasto uważane jest za wielki eksperyment urbanistyczno-socjologiczny.

¹ Określenie *Homo eligens*, człowiek wybierający, zaczerpnięto z prac socjologa prof. Andrzeja Sicińskiego. Siciński szczegółowo opisał tę koncepcję (nie stosując jej jednak do problematyki architektury) m.in. w artykule *Typologia homo eligens* w książce: A. Siciński (red.), *Style życia w miastach polskich (progu kryzysu)*, Ossolineum, Warszawa–Wrocław 1988.

Różnie oceniane są rezultaty tego eksperymentu. Wśród głosów krytycznych należy odnotować zastrzeżenia dotyczące przeskalowania budynków mieszkalnych oraz kształtu centrum projektowanego przez Christiana de Portzamparc – przypominającego typową galerię handlową, wreszcie wrażenie pewnego chaosu form przestrzennych.

Ørestad jest osiedlem, a właściwie małym miastem wchodzącym w skład Kopenhagi. Zaprojektowano je jako układ linearny zogniskowany wokół napowietrznej linii metra i dwujezdniowej drogi kołowej, przy czym każda jezdnia ma jeden pas ruchu. Po obu stronach drogi kołowej zaproponowano szerokie drogi rowerowe i chodniki dla pieszych. Główną osią dzielnicy jest wytworzony w ten sposób bulwar – Ørestad Boulevard. Uciążliwości komunikacji są zminimalizowane: nowoczesna linia metra jest bardzo cicha, a ruch samochodowy dzięki małej prędkości i zachowaniom kierowców (w pewnej mierze wymuszonym przez narzucone ograniczenia) jest stosunkowo mało inwazyjny.

Struktura urbanistyczna o układzie linearnym umożliwia szybkie dojście piesze do terenów zielonych oraz szybkie dotarcie, przede wszystkim za pomocą doskonałej, konkurencyjnej komunikacji szybowej, do oddalonych części dzielnicy i do śródmieścia Kopenhagi. Strukturę nasycono przestrzeniami publicznymi z dużą liczbą elementów przyrodniczych – kanałów i sadzawek. W części sadzawek udało się na stałe wprowadzić elementy fauny – kaczki.

Nowa dzielnica Hamburga Hafencity powstała jako typowy *waterfront*. Graniczy z Speicherstadt (Miastem Spichrzy), częściowo wchodząc w jego skład. Rozpościera się wokół dwóch basenów wodnych, do których schodzą Tarasy Magellana i Tarasy Marco Polo.

Budowa dzielnicy okazała się wielkim sukcesem. Powstała część miasta tętniąca autentycznym życiem społecznym. Natomiast pewnym problemem okazała się budowa Elbphilharmonie – Filharmonii Łaby (autorzy: Herzog i de Meuron), której koszty wykonania wzrosły w poważny sposób podczas budowy.

4. Problemy kształtowanie przestrzeni dla wspólnot wielokulturowych.

Plac Superkilen w Kopenhadze, rewitalizacja osiedla Bijlmermeer w Amsterdamie

Plac Superkilen (w języku duńskim „superklin”) w Kopenhadze, a właściwie zespół trzech placów tworzy przestrzeń publiczną dla wielokulturowej społeczności imigrantów zamieszkującej rewitalizowaną dzielnicę Nørrebro. Składa się z trzech (sprzężonych ze sobą) wnętrz krajobrazowych: „Zielonego Parku”, wypełnionego zielenią placu „ekologicznego” – stanowiącego przestrzeń rekreacyjną, „Czarnego Rynku” oraz „Placu Czerwonego” będącymi placami publicznymi. Projektowała je słynna BIG - Bjarke Ingels Group wraz z pracownikami Superflex i Topotek 1. Dwa ostatnie place zaprojektowano jako przestrzeń gadżetów popkultury w skali urbanistycznej. Blisko sto gadżetów pochodzących z różnych krajów (m.in. fontanna z Maroka, drogowskaz z Moskwy, reklama baru z USA, octopus z Japonii, a nawet kłapa kanalizacji deszczowej z Gdańska) kreują przestrzeń artefaktów – aktorów pozaludzkich (używając sformułowania Bruno Latoura), których obecność przeplata się z obecnością równie zróżnicowanych i wymieszanych aktorów-ludzi. Przy doborze elementów placu partycypowali przedstawiciele 57 grup etnicznych zamieszkujących dzielnicę. Wykreowana w ten sposób „ludzyczna” metanarracja ma być czynnikiem integrującym zróżnicowane grupy etniczne. Nawierzchnię „Czarnego Rynku” pokryto rysunkiem białych, wijących się linii, sugerujących ruch. Można zinterpretować je jako metaforę castellsowskiej „przestrzeni przepływów”. Przestrzeń placu można potraktować jako egzemplifikację teorii „trzeciej przestrzeni” – *thirdspace* autorstwa Edwarda W. Soji, amerykańskiego urbanisty i geografę. Teoria ta definiuje ową „trzecią przestrzeń” jako miejsce, w którym jednocześnie obecne są rejony realne i wyimaginowane, swego rodzaju superpozycja tych dwóch światów. Soja posługuje się również pojęciem *Real-and-imagined places*.

Doris Bachmann-Medick w książce *Cultural Turns. Nowe kierunki w nauce o kulturze* opisuje je następująco: „*Real-and-imagined places* są konceptualizowane jako przestrzenie zarazem materialne i symboliczne, realne i konstruowane, a w konkretnych, odnoszących się do przestrzeni poczynaniach są reprezentowane tak samo jak w obrazach” [2].

Słabą stroną koncepcji przestrzeni placów Superkilen jest, moim zdaniem, nieco powierzchowne potraktowanie idei międzykulturowego patchworku. Sądzę, że bardziej wnikliwy i reprezentatywny dla poszczególnych kultur dobór gadżetów i potraktowanie ich w większym stopniu jako cytatów z macierzystych lokalizacji mogłoby skuteczniej krystalizować tożsamość placu (i całej dzielnicy). Wadą jest również niestaranne, jak na duńskie warunki, wykonanie niektórych elementów placu (zwłaszcza jego „czerwonego” segmentu).

Drugim przykładem przestrzeni dla społeczności wielokulturowych jest osiedle Bijlmermeer w Amsterdamie objęte w ostatnich latach procesem rewitalizacji. Osiedle zostało zaprojektowane w 1962 roku przez zespół pod kierunkiem Siegfrieda Nassutha. Zrealizowano je w latach 1966–1975. Zostało ukształtowane w formie wysokich bloków tworzących wewnątrz w formie plastra miodu. W uformowanych w ten sposób trzynastu galeriowcach zlokalizowano 13 000 mieszkań. Koncepcja osiedla okazała się urbanistyczną pomyłką. Liczba opustoszałych mieszkań sięgała 25%, rotacja mieszkańców w skali rocznej wzrosła do 50%. Na terenie zespołu mieszkaniowego doszło do rozwoju przestępczości. Ochrzczono go mianem slumsów.

W latach 80. zainicjowano pierwszą próbę uzdrowienia sytuacji poprzez rewitalizację osiedla. Interwencje architektoniczne objęły następujące działania: dzielenie apartamentów na mniejsze, bardziej urozmaicone; rewitalizacja przestrzeni publicznej; zamknięcie części wielopoziomowych parkingów, które okazały się być przestrzeniami kryminogennymi; instalacja kamer; zatrudnienie ochrony. Wszystkie te działania okazały się niewystarczające i nieskuteczne. Osiedle w dalszym ciągu pustoszało i było niebezpieczne.

W latach 90. postanowiono zmienić strategię. Przede wszystkim położono większy nacisk na problemy społeczne – włączenie mieszkańców (około 30 000) w proces partycypacji w zmianach struktury osiedla, zakrojonych na szeroką skalę. Powołano specjalną jednostkę koordynującą prace: Biuro Projektu Odnowy Bijlmermeer – Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer. W realizację zainwestowano 56 mln euro w przeważającej części z funduszy Unii Europejskiej. Biuro zaczęło współpracować z lokalnym samorządem mieszkańców oraz organizacjami młodzieżowymi. Cel planu odnowy sformułowano następująco: stworzenie nowych miejsc pracy dla mieszkańców osiedla; kreacja miejsc, które ożywiałyby życie społeczne, kulturalne i religijne (m.in. wzniesiono meczet); kreacja przestrzeni umożliwiających działalność gospodarczą.

Interwencje architektoniczne objęły znacznie szerszy zakres: wyburzenie ponad połowy bloków i wymiana ich substancji na budynki niższe oraz zabudowę szeregową; stopniowa likwidacja rzutu osiedla bazującego na formie „plastra miodu”; poprawa komunikacji z centrum Amsterdamu; założenie terenów zieleni w formie parków miejskich i parków naturalnych; likwidacja 9 parkingów wielokondygnacyjnych jako przestrzeni kryminogennych. Pozostałe fragmenty pierwotnych segmentów budynków opartych na rzucie plastra miodu zostały przebudowane i uzupełnione o nowe, zewnętrzne szyby windowe, balustrady, wymieniono w nich stolarkę okienną i drzwiową itd. Na jednej ze ścian umieszczono olbrzymi mural związany tematycznie z sztuką afrykańską.

Drugi etap rewitalizacji osiedla Bijlmermeer okazał się operacją skuteczną. Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że decydującą rolę w procesie rewitalizacji odegrały wyburzenia dużych fragmentów osiedla. Pewnym dysonansem jest lokalizacja nowego meczetu, który wniesiono w bezpośrednim sąsiedztwie napowietrznej linii metra. Kontrowersyjna lokalizacja stwarza wrażenie marginalizacji, a także swego rodzaju hipokryzji w działaniach.

5. Próba konkluzji. Wnioski dla warunków polskich

Omówione tendencje i przykłady mogą posłużyć do sprecyzowania określonych wniosków dla warunków polskich:

1. Narzędziem krystalizacji więzi społecznych staje się pluralizm form i ukształtowań. Odzwierciedla on zasadę indywidualizmu w architekturze. Nową tendencją staje się kreacja budynków o indywidualnym, (intencjonalnie) niepowtarzalnym charakterze, które proponuję nazwać – budowlami fenomenami, np. budynki autorstwa Bjärke Ingels Group (8 Tallet w Ørestad), MVRDV (Randpark etc.).
2. Warunkiem pluralizmu wypowiedzi architektonicznych o tak rozległym spektrum jest wprowadzenie na szeroką skalę metody planistycznej master planu, w ramach którego poszczególne obiekty projektują odrębne pracownie architektoniczne. Dzięki temu możliwe jest maksymalne zróżnicowanie architektury zespołów urbanistycznych. (Ørestad w Kopenhadze, Hafencity – Hamburg, rewitalizacja Bijlmermeer w Amsterdamie).
3. Czynnikiem dyscyplinującym pluralizm i zabezpieczającym przed bezładem przestrzennym jest stosowanie rygorystycznych układów urbanistycznych. Rozpowszechnione są układy kwartałowe, np. w IJburgu rygorystyczny ruszt kwartałów o wymiarze podłużnym 175 m, poprzecznym 70–90 m. Struktura kwartałowa bywa kojarzona z renesansem układów linearnych w ograniczonej skali: IJburg (Amsterdam), Ørestad (Kopenhaga). W obu tych dzielnicach struktura zogniskowana została wokół osi trasy komunikacji szynowej (tramwaj w IJburgu, napowietrzna linia metra w Ørestad) oraz dwujezdniowej drogi samochodowej. Szerokość obu jezdni zredukowana została do jednego pasa (dodatkowo jedynie pasy do skrętów na skrzyżowaniach). Takie zawężenie możliwe jest dzięki zasadzie zrównoważonego transportu miejskiego, m.in. szeroko rozpropagowanej komunikacji rowerowej w Holandii i krajach skandynawskich. W większych miastach Holandii i krajów skandynawskich wprowadzono zasadę odpłatności za parkowanie na terenie całego miasta. W warunkach polskich wprowadzanie zasady jezdni z jednym pasem w obecnych warunkach byłoby kontrowersyjne.
4. Drugim podstawowym typem przestrzeni krystalizacji więzi społecznych są przestrzenie publiczne, wśród nich związane ze społecznościami wielokulturowymi. Przykładami przestrzeni dla takich społeczności są: nowo ukształtowane przestrzenie rewitalizowanego zespołu mieszkaniowego Bijlmermeer w Amsterdamie, zespół placów miejskich Superkilen w Kopenhadze, przestrzenie publiczne Christianii w Kopenhadze.
5. Przestrzeniami krystalizacji więzi społecznych stają się zróżnicowane przestrzenie wspólnego użytkowania w ramach budynków. Przykładami są: tarasy w zespole mieszkaniowym Randpark w Amsterdamie, „megaokna” w zespołach w Ørestad, „ścieżki, drogi górskie” i schody w budynku 8 Tallet w Ørestad w Kopenhadze oraz przylegające tereny zielone wraz z placami zabaw dla dzieci itp. W Ørestad zaproponowano jako element przestrzeni integracji społecznej miejskie meble – krzesła i stoły z napisami „Ørestad”.
6. Skuteczna rewitalizacja zdegradowanych, dużych osiedli mieszkaniowych modernistycznych wymaga prawie zawsze wyburzeń dużych fragmentów zabudowy. W zasadzie niemożliwe jest przeprowadzenie skutecznej rewitalizacji metodami bezinwazyjnymi. Wyburzenia w dużej skali przeprowadzono zarówno w odwiedzionym Bijlmermeer (Amsterdam), jak i w niemieckim Leidenfelde i przede wszystkim w Pruitt St. Igoe w St Louis w USA.
7. Degradacja osiedli mieszkaniowych wiąże się zazwyczaj z ich kryminalizacją. Rewitalizacja jest jednym z narzędzi walki z zagrożeniami przestępczością. Przykładami są rewitalizacja Bijlmermeer w Amsterdamie, Christiania, plac Superkilen w Kopenhadze. Przypadek Christianii jako „wentyl bezpieczeństwa”, Bijlmermeer – „rozgęszczenie” (zmniejszenie skali), osiedla i demontaż sztywnego i zarazem „udziwnionego” układu urbanistycznego (zasada „plastra miodu”). Plac Superkilen w wyniku procesu rewitalizacji stał się: 1) przestrzenią ekspresji społecznej, 2) przestrzenią tożsamości.

8. Problem sztuki w przestrzeni miasta. W przestrzeni rewitalizowanego placu Superkilen w Kopenhadze zaproponowano przestrzeń artefaktów w skali urbanistycznej. Artefakty te mają reprezentować kultury mieszkających w sąsiedztwie grup imigrantów. Niestety projekt uległ deformacji w kierunku „gadżetyzacji”. Uzyskano efekt poetyki „street artu”. Plac Superkilen w Kopenhadze jest przykładem niewykorzystanego potencjału sztuki. Do niepowodzenia projektu w dużej mierze przyczynił się niski poziom wykonania (jak na warunki duńskie). Pomimo tych zastrzeżeń plac Superkilen może być inspiracją dla podobnych przedsięwzięć na terenie naszego kraju.

References/Literatura

- [1] *Almere. Architectuurgids. An Architectural Guide*, Pharos, Uitgevers 2013.
- [2] Bachmann-Medick D., *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, 357.
- [3] Bruns-Berentelg J., Walter J., Meyhöffer D. (red.), *Hafencity Hamburg. Das Erste Jahrzehnt. Stadtentwicklung, Städtebau und Architektur*, Junius Verlag, Hamburg 2012.
- [4] Feddes F., *A Millennium of Amsterdam. Spatial History of a Marvellous City*, Thoth Publishers, Bussum, 2012.
- [5] Florida R., *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010, 286.
- [6] *Guide to New Architecture in Copenhagen*, Danish Architecture Centre, Copenhagen, 2013.
- [7] Hannerz U., *Powiązania transnarodowe: kultura, ludzie, miejsca*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- [8] Hommels A., *Unbuilding Cities. Obduracy In Urban. Sociotechnical Change*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London 2008.
- [9] Meltzer G., *Sustainable Community. Learning from cohousing model*, Trafford, Victoria BC Canada, 2005.
- [10] Scotthanson Ch., K., *The Cohousing Handbook. Building a Place for Community. Revised Edition*, New Society Publishers, Gabriola Island, Canada, 2005.
- [11] Vanstiphout W., *A Retroactive Lens on the Bijlmermeer*, VOLUME – Independent quarterly for architecture to go beyond itself, Rotterdam, 2008 # 2, 116-121.
- [12] Winkler O., *Amsterdam-Bijlmermeer; Baubegin 1964...in die Jahre gekommen. (Abteilung Stadtentwicklung der Stadt Amsterdam)*, Deutsche Bauzeitung, nr 6/99, 1999.

III. 1. Cohousing community of Ibsgaarden in Roskilde. Single-family detached homes (author's photo)

II. 1. Wspólnota *co-housing* Ibsgaarden w Roskilde. Działki wewnętrzne (fot. aut.)

III. 2. Cohousing community of Ibsgaarden in Roskilde. The interior courtyard (author's photo)

II. 2. Wspólnota *co-housing* Ibsgaarden w Roskilde. Domy jednorodzinne wolnostojące (fot. aut.)

III. 3. Cohousing community of Ibsgaarden in Roskilde. The community center (author's photo)

II. 3. Wspólnota *co-housing* Ibsgaarden w Roskilde. Centrum wspólnotowe (fot. aut.)

III. 4. Cohousing community of Ibsgaarden in Roskilde. The kitchen for preparing shared meals in the community center (author's photo)

II. 4. Wspólnota *co-housing* Ibsgaarden w Roskilde. Kuchnia do przygotowywania wspólnych posiłków w centrum wspólnotowym (fot. aut.)

III. 5. Cohousing community of Ibsgaarden in Roskilde. Children's playroom in the community center (author's photo)

II. 5. Wspólnota *co-housing* Ibsgaarden w Roskilde. Pokój zabaw dla dzieci w centrum wspólnotowym (fot. aut.)

III. 6. IJburg – terraced houses alongside the canal (author's photo)

II. 6. IJburg – zabudowa mieszkaniowa nad kanałem (fot. aut.)

III. 7. IJburg – water-based houses (author's photo)

II. 7. IJburg – domy na wodzie (fot. aut.)

III. 8. Almere – the center designed by Christian de Portzamparc (author's photo)

II. 8. Almere – centrum proj. Christian de Portzamparc (fot. aut.)

III. 9. Almere – the Wave (building), arch. René van Zuuk; in the distance Silverline designed by Claus en Kaan Architecten (author's photo)

II. 9. Almere – budynek the Wave, arch. René van Zuuk, w głębi budynek Silverline, proj. Claus en Kaan Architecten (fot. aut.)

III. 10. Copenhagen – Ørestad. Communication axis (author's photo)

II. 10. Kopenhaga – Ørestad. Oś komunikacyjna (fot. aut.)

III. 11. Copenhagen – Ørestad. Frontage – Ørestad – Boulevard. The buildings designed by Bjarke Ingels Group (author's photo)

II. 11. Kopenhaga – Ørestad. Pierzeja Ørestad – Boulevard. Budynek projektowane przez Bjarke Ingels Group (fot. aut.)

III. 12. Copenhagen – Ørestad. 8 House (Danish: 8 Tallet) designed by Bjarke Ingels Group (author's photo)

II. 12. Kopenhaga – Ørestad. Budynek Tallet 8 proj. Bjarke Ingels Group (fot. aut.)

III. 13. Hamburg-Hafencity – the general view
(author's photo)

II. 13. Hamburg-Hafencity – widok ogólny
(fot. aut.)

III. 14. Hamburg-Hafencity – the coastal promenade
(author's photo)

II. 14. Hamburg-Hafencity – promenada nadbrzeżna
(fot. aut.)

III. 15. Hamburg-Hafencity – the promenade as entertainment space
(author's photo)

II. 15. Hamburg-Hafencity – promenada jako przestrzeń rozrywki
(fot. aut.)

Ill. 16. Copenhagen – Superkilen Urban Park, “Green Park” by Bjärke Igels Group (author’s photo)

Il. 16. Kopenhaga – Plac Superkilen „Zielone wzgórze” proj. Bjärke Igels Group (fot. aut.)

Ill. 17. Copenhagen – Superkilen Urban Park, “the Black Square” by Bjärke Igels Group (author’s photo)

Il. 17. Kopenhaga – Plac Superkilen „Czarny Plac” proj. Bjärke Igels Group (fot. aut.)

Ill. 18. Copenhagen – Superkilen Urban Park, “the Red Square” by Bjärke Igels Group (author’s photo)

Il. 18. Kopenhaga – Plac Superkilen „Plac Czerwony” proj. Bjärke Igels Group (fot. aut.)

III. 19. Amsterdam – Bijlmermeer partial demolition of the modernist social housing estate (author's photo)

II. 19. Amsterdam – Bijlmermeer proces wyburzania zachowanej części osiedla (fot. aut.)

III. 20. Amsterdam – Bijlmermeer revitalization of the remaining estate fragments (author's photo)

II. 20. Amsterdam – Bijlmermeer rewitalizacja ragmentów modernistycznego osiedla (fot. aut.)

III. 21. Amsterdam – Bijlmermeer development of the new tissue at the place of the old one (author's photo)

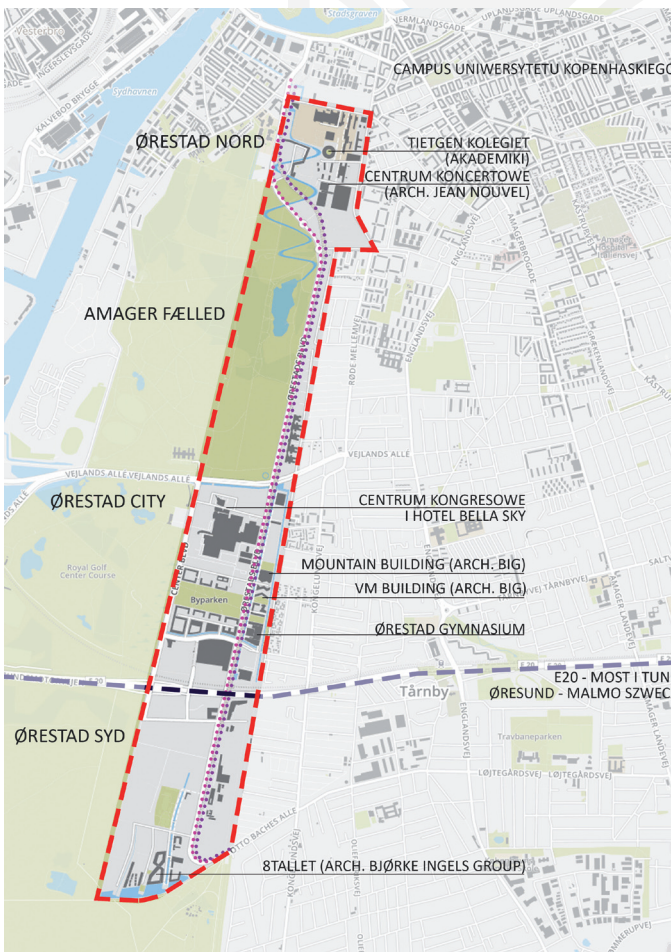
II. 21. Amsterdam – Bijlmermeer powstająca nowa tkanka w miejscu wyburzonej (fot. aut.)

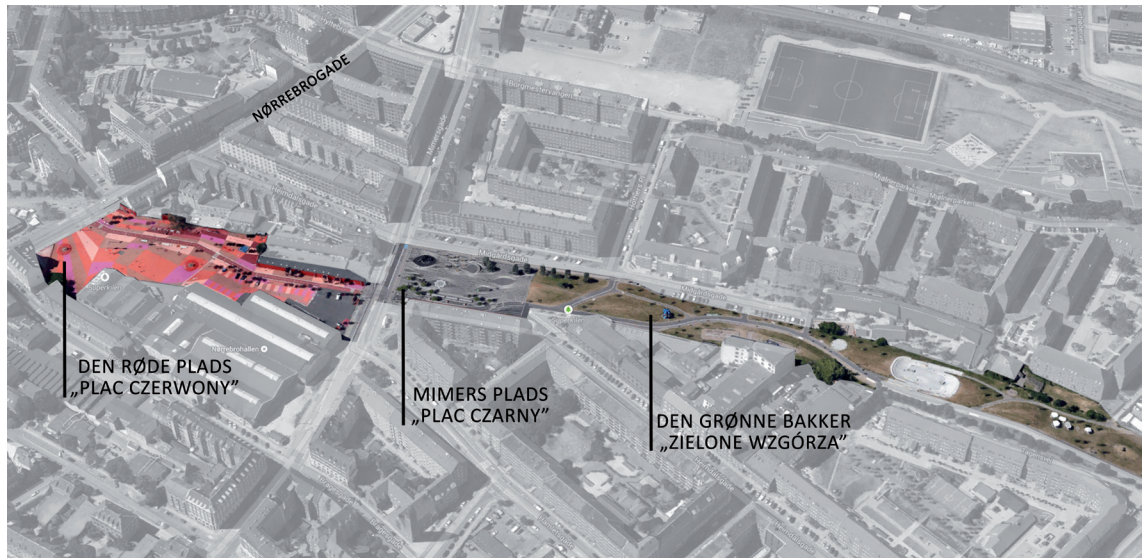
III. 22. IJburg (Amsterdam) – the strict grid pattern filled in with diversified, individualized buildings (author's research)

II. 22. IJburg (Amsterdam). Rygorystyczna siatkakwartałów z wypełnioną zróżnicowaną, zindywidualizowaną zabudową (oprac. aut.)

III. 23. Ørestad (Copenhagen) – linear system filled in with urban tissue which is incredibly diversified and individualised. The masterplan included fusion of functions: the University of Copenhagen buildings, Copenhagen Concert Hall by Jean Nouvel, numerous office buildings, and housing estates designed as an urban block mainly openwork. Diversified architecture reflects the inhabitants' individualism (author's research)

II. 23. Ørestad (Kopenhaga). Układ liniowy wypełniony tkanką miejską o niezwykle zróżnicowanym i zindywidualizowanym charakterze. Masterplan przewidywał przemieszanie funkcji: budynki kampusu Uniwersytetu Kopenhaskiego, Centrum Koncertowe autorstwa Jeana Nouvela, liczne budynki biurowe, zabudowę mieszkaniową rozwiązana jako kwartały, w dużej mierze „ażurowe”. Zróżnicowana architektura ma odzwierciedlać indywidualizm zamieszkujących dzielnicę ludzi (oprac. aut.)

III. 24. Superkilen Urban Park in Copenhagen – public space for the multicultural society (author’s research)

II. 24. Plac Superkilen w Kopenhadze – przestrzeń publiczna dla społeczności wielokulturowej (oprac. aut.)